

TÜRKİYƏNİN MÜASİR YAXIN VƏ ORTA ŞƏRQ SİYASƏTİ VƏ “STRATEJİ DƏRİNLİK” KONSEPSİYASI

SULTAN ZAHİDOV

*Bakı Dövlət Universitetinin
Diplomatiya və müasir inteqrasiya
prosesləri kafedrasının dissertantı*

E-mail: sultanzahidov@gmail.com

Türkiyədə 2002-ci il seçkilərindən sonra hakimiyyətə gələn Ədalət və İnkişaf Partiyası (AKP) hökuməti keçmiş baş nazir Əhməd Davudoğlunun “Strateji dərinlik” konsepsiyasından qidalanan “Yeni Osmanlıçılıq” ideyalarını rəhbər tutaraq Balkanlar, Qafqaz və Orta Şərqlə regionlarına yönəlmiş daha fəal xarici siyasət yürütməyə meyil göstərmiş və beləcə Türkiyənin bəhs olunan regionlarda nüfuz dairəsi daha da artmışdır. Bir çox tədqiqatçılara görə, Türkiyənin AKP dönəmində, xüsusən “Ərəb baharı”nda qədərki xarici siyasətinin əsasını məhz Davudoğlunun “Strateji dərinlik” konsepsiyası təşkil etmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, AKP dönəmində Türkiyənin xarici siyasət kursu əsaslı transformasiyaya məruz qalmış və bu transformasiya Türkiyənin əvvəlki özünütəcrid siyasəti, yəni “izolyasionizm”-dən, bəzi araşdırmaçıların təbircə desək, “Yeni Osmanlıçılıq” adlandırılan daha proaktiv xarici siyasətə keçidini təcəssüm etdirir. Bu transformasiyanın baş memarı isə 2003-2009-cu illərdə baş nazir Rəcəb Tayyib Ərdoğanın xarici siyasət məsələləri üzrə məsləhətçisi, 2009-2014-cü illərdə Türkiyənin xarici işlər naziri və son olaraq 2014-2016-cı illərdə Türkiyənin baş naziri vəzifəsini daşımış Əhməd Davudoğludur [8, s. 440]. Davudoğlunun fikirləri bu günə kimi Türkiyənin akademik və siyasət dairələrində geniş müzakirələrə və mübahisələrə səbəb olmaqla bərabər Türkiyənin 21-ci əsrin başlanğıcındakı xarici siyasət kursunun müəyyənlişməsi və istiqamətlənməsində başlıca rol oynamışdır. Onun 2001-ci ildə ərsəyə gətirdiyi “Strateji dərinlik: Türkiyənin beynəlxalq arenadakı yeri” adlı kitabındakı tezislər Türkiyənin xarici siyasətinə yeni baxış bucağı və elementlər gətirməklə bərabər, ölkənin gələcək 10 il üçün geosiyasi, geoiqtisadi və geomədəni istiqamətlərinin əsasını formalaşdırmışdır. Məqalədə “Strateji dərinlik” konsepsiyasının əsas müddəaları və onların Türkiyənin müasir Yaxın və Orta Şərqlə siyasətini hansı formada şəkilləndirməsi, o cümlədən Türkiyənin, ələxsüs, “Ərəb baharı”ndan sonra

bu konsepsiyadan imtinasının səbəbləri araşdırılmış, “Strateji dərinlik”dən Türkiyənin hazırki Yaxın və Orta Şərqlə siyasəti xəttinə keçidin başlıca aspektləri təhlil edilmişdir.

“Strateji dərinlik” əsərində Davudoğlu qeyd edir ki, Türkiyənin coğrafi mövqeyi və tarixi dərinliyi onu regional və qlobal səviyyədə baş verən dinamik proseslərdə daha fəal iştirak etməsini zəruri edir. 20-ci əsrin əvvəlində Osmanlı tarixi mirasından bir millət-dövlət olaraq çıxan Türkiyə Cümhuriyyəti əsrin sonlarında bu mirasın geomədəni və geosiyasi öhdəlikləri ilə təkrar üzləşmək məcburiyyətində qalmışdır. Türkiyə xarici siyasətinə yeni üfqlər və imkanlar qazandıran bu öhdəliklər gələcək dövərdə türk strateji zehniyyəti və kimliyinin yenidən şəkilləndirilməsində ən ümdə ünsürləri qismində yer alacaqdır [4, s.23]. Əgər 19-cu əsrin Osmanlı İmperiyasının regional miqyasda kifayət qədər nüfuzlu ola bilməməsinin səbəbi dövlətin həmin vaxt zəifləməsi və əsasən status-kvonu və öz hüdudlarının qorunması ilə bağlı olmuşdursa da, 20-ci əsrin Türkiyə Cümhuriyyətinin öz coğrafiyasında lazımı təsir imkanlarına malik ola bilməməsinin səbəbləri, ilk növbədə, həmin vaxt yeni yaranmış Cümhuriyyətin “Kamalizm” doktrinasına söykənən siyasət yürütməsi idi. Kamalizm doktrinasının fundamental prinsipləri Osmanlı keçmişini tərks etməkdən və dinin dövlət siyasətində rolunun heçə endirilməsindən ibarətdir. Bu doktrinanın başlıca qayələrindən biri həm də müasirləşmə və qərbləşmədir [5, s. 49]. “Yurdda sülh, cahanda sülh” şüarını rəhbər tutan bu doktrina daha çox izolyasionizm və ya özünütəcrid siyasətinə üstünlük vermiş və beləcə Türkiyənin xarici siyasətdə daha fəal kurs sərgiləməsinə və regiondakı nüfuzunu artırmasına mane olmuşdur. Həqiqətən də, həmin dövərdə 30-cu illərdə Hatayın ələ keçirilməsini nəzərə almasaq Türkiyənin Yaxın və Orta Şərqlə regionunda ciddi fəaliyyətini qeyd edə bilmərik, çünki doktrinanın əsasında Türkiyənin, ilk növbədə, öz daxili məsələlərinə və daxili sabitliyə yönəlmiş siyasət yürütməsi dayanırdı. Kama-

lizm konsepsiyasına görə, Türkiyə siyasətində milli ordunun roluna kifayət qədər böyük önəm verilirdi. Fikrimizi əsaslandırmaq üçün Türkiyədə baş verən 1960 və 1980-ci illərdəki hərbi çevrilişləri misal çəkməyə bilərik. Hər iki çevrilişdən sonra Milli Təhlükəsizlik Şurasının Türkiyənin həm daxili, həm də xarici siyasətindəki rolu kifayət qədər artmışdı [1, s.18].

"Soyuq müharibə" dövründə də Türkiyə öncəki xəttini davam etdirərək xarici siyasətini daha çox izolyasionizm və qərb yönümlülüyə bağlamışdı. ABŞ və Sovet İttifaqının ikiqütblü dünyada bir-birinə qarşı rəqabət apardığı dövrdə Türkiyə, bir NATO üzvü kimi qərb ölkələrinin yanında yer almaqla bərabər, bir çox hallarda Yaxın və Orta Şərq regionundakı hadisələrə birbaşa müdaxilə etməyərək ABŞ və İsrailin mövqeyini dəstəkləməklə kifayətlənməli olurdu. Bu cür siyasətin fonunda da bir zamanlar öz əraziləri olan regionda Türkiyənin təsir mexanizmləri xeyli azalmışdı. Bunun səbəblərini aşağıdakı faktorlarla əlaqələndirmək olar:

1. İkiqütblü dünyada Sovet İttifaqı-ABŞ rəqabətinin üçüncü ölkəyə söz sahibi olmaq üçün hər hansı bir imkan buraxmaması

2. Türkiyənin "Kamalizm" doktrinasına sadiqliyi. Əsas qayələrindən biri "Yurdda sülh, cahanda sülh" olan bu doktrina Türkiyəni əsasən daxili məsələlərin həllinə yönəldirdi.

3. İsrailə isti münasibətlər. 1949-cu ildə İsraili dövlət olaraq tanıyan ilk müsəlman ölkə olan Türkiyə 1958-ci il "Periferik paktı" ilə bu münasibətləri daha da inkişaf etdirmiş və bununla regionun, ələlx-süs ərəb ölkələri arasındakı nüfuzunu xeyli aşağı salmışdı [2, s.10].

Davudoğluya görə məhz bu cür qeyri-fəal xarici siyasət və sadəcə 50 illik tarixə sahib İsrailə dəstək strategiyası nəticəsində bütün Orta Şərqi 500 il nəzarətdə saxlayan Türkiyə Osmanlı mirasına lazımlıca sahib çıxmıyaraq regionla dini, mədəni, etnik bağlarını kəsmiş və beləcə regiona yadlaşmaq xəttinə üstünlük vermişdir [4, s.57].

Ötən əsrin 80-ci illərində Türkiyənin daxili siyasətində baş verən başlıca dəyişikliklər ölkənin xarici siyasətinə də təsir göstərməyə başladı. Ələlx-süs Turqut Özalın dönəmində baş tutan siyasi, iqtisadi və sosial islahatlar Türkiyədə demokratiyanın möhkəmlənməsinə səbəb olmuş, ölkənin müasir iqtisadi inkişafının təməlini qoymuşdur. Həmin dönmə Avropa Birliyi ilə müəyyən problemlər yaşayan Türkiyə Yaxın və Orta Şərq regionuna istiqamət almış

və nəticədə bir çox türk iş adamları İran, İraq, Liviya və Səudiyyə Ərəbistanı kimi ölkələrdə iqtisadi-sosial layihələr həyata keçirməyə başlamışlar. Beləliklə cümhuriyyət tarixində ilk dəfə Türkiyə iqtisadiyyatı Yaxın və Orta Şərq regionundan asılı duruma düşmüş oldu. Demokratik islahatlar fonunda kürdlərə və digər etnik qruplara müəyyən azadlıqların verilməsi Türkiyədə kimlik transformasiyasının baş tutmasına səbəb olan amillər sırasındadır. Məhz bu dövrlərdə Türkiyənin siyasi-iqtisadi intellektual dairələrində "Yeni Osmanlıçılıq" konsepsiyası formalaşmağa başladı. "Strateji dərinlik" kitabında Əhməd Davudoğlu "Yeni Osmanlıçılıq" belə izah edir: "1815-ci il Vyana konqresi ilə yaranan yeni dünya düzənində yer almaq istəyən Osmanlı imperiyası yeni beynəlxalq konyunktur və daxili siyasi mədəniyyət arasında balans yaratmaq məqsədi ilə müxtəlif islahatlara əl atdı. Daxili siyasətdə bölünməyin qarşısını almaq məqsədi ilə yeni bir kimlik yaratmağa çalışan Osmanlı imperiyası, xarici siyasətdə də artan dəyərlərə uyğun bir siyasət yürütməyə başladı" [4, s.85].

Daha sonra Turqut Özalın Türkiyəsi ilə bəhs olunan dönəmin Osmanlı siyasəti arasında paralellər aparan Davudoğlu Özal hökumətinin də 1987-1993-cü illər aralığında bəlli islahatlar apardığını qeyd edir. Bu zaman Davudoğlu Tənzimat dönəmi Osmanlısı ilə Özal Türkiyəsinin siyasəti arasında beş ümumi ünsürü önə çəkir:

1. Dövlətin beynəlxalq konyunktura uyğunlaşmaq üçün yenidən formalaşdırılması

2. Dövləti təhdid edən millətçi ünsürləri aradan qaldırmaq üçün yeni bir siyasi kimliyin və mədəniyyətin formalaşdırılması

3. Qərb dəyərləri ilə ənənəvi dəyərlərin sintezini özündə əks etdirən yeni bir mövqeyin mənimsənilməsi

4. Osmanlının 1815-ci ildən sonrakı Avropa sisteminə, Türkiyənin isə "Soyuq müharibə"dən sonrakı dövrdə Avropa Birliyinə inteqrasiya olmaq cəhdləri

5. 1815-ci ildən sonrakı dövrdə Avropada heqemon qüvvə sayılan Böyük Britaniya ilə "soyuq müharibə"dən sonra isə ABŞ-la strateji müttəfiqliyin möhkəmləndirilməsi.

Davudoğlu "Strateji dərinlik" əsərində Türkiyənin tarixi mirasdan və coğrafi mövqeyindən maksimum yararlanmalı olduğunu və izolyasionizm siyasətini tərk etməli olduğunu qeyd edir. Türkiyənin coğrafi dərinliyini təhlil edən Davudoğlu ölkənin ətrafındakı regionu 3 hissəyə bölür:

1. Balkanlar, Qafqaz və Orta Şərqi əhatə edən Quru Hövzəsi.

2. Qara dəniz, boğazlar, Egey dənizi, Mərmərə, Aralıq dənizinin şərq, Qırmızı dəniz və Xəzər dənizinin daxil olduğu Dəniz Hövzəsi

3. Avropa, Şimali Afrika, Şərqi və Orta Asiyadan ibarət Qitə Hövzəsi

Onun fikrincə, Türkiyə özünə qapanma siyasətini tərki edərək bir zamanlar əksər hissələri Osmanlının tərkibində olan bu hövzələrdəki dövlətlərlə yaxın münasibətlər yaratmalıdır. Türkiyə bu regionlarda öz nüfuzunu bərpa etmək üçün yeni kimliyə dayanan çoxölçülü xarici siyasət həyata keçirməlidir. Bu yeni kimlik özündə demokratiya və qərb dəyərlərini, islamı, mədəni və etnik ünsürləri birləşdirir. Yəni, bu o deməkdir ki, Türkiyə Orta Asiya və Qafqaz regionu münasibətləri etnik və mədəni ünsürlərə, Orta Şərq dövlətləri ilə münasibətləri dini ünsürlərə və Balkanlara münasibətləri Qərb dəyərlərinə əsaslanan siyasətlə inkişaf etdirmək iqtidarındadır və Türkiyə bu imkanlardan yararlanaraq bəhs olunan dövlətlərə açılmaq siyasətini həyata keçirməlidir. Davudoğlu "Strateji dərinlik" kitabında yazır: "Dünyanın şimal-cənub və şərq-qərb istiqamətindəki ən strateji mövqeyin mərkəzi xətti üzərində yerləşən Türkiyənin üçünə qapanması coğrafi baxımdan mümkün deyildir" [4, s. 556].

"Soyuq müharibə"nin sonu və Sovet İttifaqının dağılması bu konsepsiyanın əhəmiyyətini daha da artırdı, çünki regionda kommunizm-kapitalizm rəqabətinə son qoyulmuş və bununla da Türkiyənin dini, tarixi, mədəni əlaqələrə dayanaraq regionda öz təsir dairəsini artırmasına yaşıl işıq yandırılmış olurdu. Bütün bu hadisələrin fonunda 1990-cı illərdə Türkiyədə kamalist sistemi transformasiyaya uğramış və artıq Körfəz müharibəsindən sonra Türkiyə Yaxın və Orta Şərqdə daha fəal rol oynamağa başlamışdı. Tədqiqatçı Filip Robinsin təbirincə desək, Körfəz müharibəsindən sonra Türkiyənin regional qüvvə kimi əhəmiyyəti artmışdı [7, s.65].

Davudoğlu qeyd edir ki, 90-cı illərdə də Türkiyə xarici siyasəti ritmik və harmonik özəlliklərdən uzaq bir görüntü sərgiləmiş, xarici siyasət prioritetlərindəki ani dəyişikliklər strateji davamlılığı ciddi şəkildə zədələmişdir. Həmin dövərdə Türkiyənin xarici əlaqələrində davamlı olan yeganə ünsür xarici işlər nazirlərinin davamlı şəkildə dəyişməsi idi [4, s.47]. Nəticə etibarını ilə xarici siyasət kursunda sıx-sıx baş verən dəyişikliklər Türkiyənin uzunmüddətli strate-

giya mənimsəməsinə və beləcə bir zamanlar Osmanlı coğrafiyasını təşkil edən regionlarda söz sahibi olmasına maneçilik törətmişdir.

"Strateji dərinlik" konsepsiyasına görə, Türkiyənin strateji dərinliyi ona çoxölçülü xarici siyasət yürütmək və beləcə qlobal siyasətdə mərkəzi mövqeyə malik olmaq imkanı yaradır. Məhz bu səbəbdən Türkiyə regional müstəvidə nüfuz sahibi olmaqla kifayətlənməməli, mərkəzi dövlətin daşımış olduğu fərqli regionlardakı öhdəliklərini yerinə yetirməlidir. Türkiyə Orta Şərq, Qafqaz, Mərkəzi Asiya, Aralıq dənizi, Körfəz və Qara dəniz dövlətidir və bütün bu regionlarda nüfuz sahibi olmaq imkanına malikdir. Bu məqsədlərə çatmaq üçün Türkiyə öz "yumşaq güc" potensialından istifadə etməli, xarici siyasətin iqtisadi, mədəni, dini və milli aspektlərini işə salmaqla fərqli regionlarda nüfuz dairəsini artırmalıdır. Türkiyənin qlobal strateji ambisiyalarını yerinə yetirə bilməsi üçün iki şərtin təmin olunması zəruridir. Birincisi, daxili siyasətdə Türkiyə demokratikləşməni dəstəkləməli, islamçılarla dünyəvi qüvvələri bəzəndirməli və kürd məsələsini həll etməlidir. İkincisi, beynəlxalq siyasətdə bütün ikitərəfli problemlərini həll etməli və qonşularla olan münasibətlərini yaxşılaşdırmalıdır [11].

Ədalət və İnkişaf Partiyası hakimiyyətə gəldikdən sonra Türkiyənin xarici siyasətdə bu alətlərdən istifadə edərək Yaxın və Orta Şərq regionunda möhkəmlənməyə çalışması özünü çox gözlətmədi. Bu mənada Türkiyənin ilk addımlarından biri kimi ABŞ-in İraq siyasətinə qarşı çıxması və regiona BMT-nin icazəsi olmadan qüvvə göndərilməsini pisləməsi oldu. Bütün bunların fonunda 62 minlik ABŞ əsgərinin 6 ay müddətində Türkiyədə yerləşməsinə nəzərdə tutan 1 Mart qətnaməsinin 2003-cü ildə Türkiyə Böyük Millət Məclisindən keçməməsi ABŞ-la münasibətlərdə müəyyən soyuqluq yaratsa da, region xalqları, ələxsüs İraq ictimaiyyəti önündə Türkiyəyə müsbət xallar gətirdi [3, s.628]. Sonrakı dövərdə İraqdakı yerli dini, etnik qruplarla yaxın əlaqələr saxlayan, İraqdakı türkmənlərin haqqını müdafiə edən Türkiyə müxtəlif sahələrdə çalışan iş adamları vasitəsilə ölkədə bir çox investisiya layihələri həyata keçirərək buradakı təsir dairəsini artırmağa müyəssər olmuşdu.

Türkiyənin regionda fəallıq göstərdiyi digər məsələ İsrail-Fələstin münaqişəsi oldu. Bu münaqişə bir çox müsəlman ölkələrində olduğu kimi, Türkiyə cəmiyyətində də kifayət qədər həssas izlərə malik-

dir. Məsələn, 2000-ci ildə baş tutan səsverməyə görə, ölkə əhalisinin 60 faizi hökumətdən Fələstin məsələsində Türkiyənin daha aktiv rol oynamasını istəmişdi, çünki Fələstinin Türkiyə ilə dərin dini, mədəni, tarixi bağlılığı var. Bütün bunların fonunda Ərdoğan hökuməti dəfələrlə İsrailin təcavüzkar siyasətini pisləmiş və dünya ictimaiyyətini bu münaqişənin həllinə cəlb etməyə çalışmışdı. Türkiyə soyuq müharibə dövründə də müəyyən zamanlarda İsrailin siyasətini tənqid etsə də, o dönəmin geosiyasi şərtləri və ələxsüs ABŞ-la yaxın müttəfiqlik səbəbindən İsrailə qarşı kəskin mövqe nümayiş etdirə bilmirdi. Türkiyənin Fələstin məsələsinə ciddi yanaşmasını sübut edən faktlardan biri də, onun bir bölməsi Fələstində yerləşən Fələstin İqtisadi Sosial Əməkdaşlıq İdarəsini yaratması oldu. 2005-ci ildə İsrail Qəzzadan çıxıqdan sonra Fələstinə iqtisadi yardımlar göstərən Türkiyə, münaqişənin həllində vasitəçi ola biləcəyini də dəfələrlə qeyd etmişdi. Sonradan Suriya və İsrail arasında da vasitəçilik missiyasını həyata keçirən Türkiyə 2008-ci il Qəzza hücumlarından sonra bu missiyanı dayandırmalı olmuşdu. Bu hücumlardan sonra Ərdoğan hökuməti İsrail baş naziri Ehud Olmertlə ünsiyyəti kəsmiş və İsrailin əməliyyatlarını “İnsanlığa qarşı cinayət” adlandırmışdı. Ərdoğanı hiddətləndirən əsas məqamlardan biri də, baş nazir Ehud Olmertin əməliyyatlardan beş gün öncə Türkiyədə olması və Ərdoğana hər hansı bir əməliyyata başlamayacağını söz verməsi olmuşdu. Ərdoğanın 2009-cu ildəki məşhur Davos çıxışı və 2010-cu il məlum “Mavi Mərmərə” hadisəsi iki ölkə arasındakı münasibətlərdəki gərginliyin artmasına səbəb olsa da, eyni zamanda Türkiyənin ərəb dünyasında nüfuzunun artması ilə nəticələndi. Tədqiqatçı Bülent Arasın “Türkiyə və Böyük Orta Şərq” əsərində qeyd etdiyi kimi, Türkiyənin Yaxın və Orta Şərq regionundan kənarda qalmasının əsas səbəbi onun ABŞ və İsrail yönümlü siyasəti olub. İndiki halda bu siyasi kursun dəyişməsi Türkiyənin ərəb dünyasında populyarlığının artması ilə nəticələnməli idi [1, s.27].

AKP-nin hakimiyyəti dönəmində Türkiyə “qonşularla sıfır problem” konsepsiyası çərçivəsində qonşularla, o cümlədən Suriya ilə münasibətləri düzəltməyə meyilli siyasət yürütməyə başladı. Bu yaxınlaşmanın əyani sübutu kimi 2007-ci ildə imzalanan ikitərəfli azad ticarət sazişini və 2009-cu il ölkələr arasındakı viza rejimini ləğv edən sazişi misal göstərmək olar. Nəticədə 2006-2010-cı illər arasında Türkiyədən Suriyaya ixracat 3 dəfə artmış və

Suriya Türkiyənin regiondakı ən böyük ticari tərəfdaşlarından birinə çevrilmişdi.

“Strateji dərinlik” konsepsiyası Türkiyə siyasəti üçün 5 alət təklif edir. Birincisi, təhlükəsizlik və azadlıq arasında tarazlığın təmin edilməsi. Bu tezisi əsasən Türkiyə qonşu dövlətlərdə nüfuz sahibi ola bilmək üçün demokratik və təhlükəsiz olmalıdır. İkincisi, qonşularla sıfır problem diplomatiyası, yəni ki, Orta Şərq, Balkanlar və Qafqaz regionlarındakı dövlətlərlə Türkiyənin bütün problemlərinin həll olunmasını nəzərdə tutur. Üçüncüsü, digər regionlardakı dövlətlərlə, o cümlədən Latın Amerikas, Afrika, Avropa və Asiya dövlətləri ilə sıx əməkdaşlıq əlaqələrinə daxil olmanı özündə ehtiva edir. Dördüncüsü, ritmik diplomatiya, yəni, Türkiyənin beynəlxalq təşkilatlar və digər platformalar vasitəsilə beynəlxalq arenada daha fəal olması, beynəlxalq təşəbbüslər həyata keçirməsidir. Beşincisi isə Türkiyənin fərqli regionlarda dini, mədəni, iqtisadi, etnik rıçaqlarını işə salaraq çoxölçülü xarici siyasət tətbiq etməsi vasitəsilə həmin regionlarda öz nüfuzunu artırmasıdır [10].

Türkiyənin strateji dərinliyə əsaslanan xarici siyasəti 2010-2011-ci illərdə baş verən “Ərəb baharı”na kimi müəyyən uğurlu nəticələr hasil etsə də, həmin tarixdən sonra Orta Şərqdə baş verən dinamik hadisələr fonunda Türkiyə xarici siyasət kursunda müəyyən dəyişikliklər etməli olmuşdur. Siyasi araşdırmaçı Tarık Oğuzlunun təbirincə desək, həmin vaxta qədər Türkiyənin yürütdüyü xarici siyasət kursu istər İsrail-Fələstin məsələsinin həllində, istər Suriya və İraq ilə münasibətlərdə, istərsə də Livan-da siyasi stabilliyin təmin olunması məsələsində Türkiyəyə önəmli xallar gətirmişdir [9]. Bununla belə, 2010-cu ildə baş verən “Ərəb baharı” və ondan sonrakı hadisələr Türkiyənin “Yeni Osmanlıçılıq” siyasətinə yenidən nəzər salmağı vadar etdi. Regionda mövcud olan hazırkı geosiyasi mənzərəyə nəzər salsaq, görərik ki, Türkiyənin Misir, Səudiyyə Ərəbistanı, Suriya, Liviya, İran və körfəz dövlətləri (Qətər xaric) kimi regional dövlətlərlə, o cümlədən regionda marağı olan Rusiya və ABŞ-la ziddiyyətləri mövcuddur. Bu durum Strateji dərinliyə əsaslanan Yeni Osmanlıçılığın bir o qədər də uğurlu nəticə vermədiyini göstərmiş olur. Belə ki, bu siyasətin əsas hədəfi regional dövlətlərlə münasibətləri inkişaf etdirərək regionda Türkiyənin nüfuzunu artırmaqdı, lakin gözlənilən nəticə əldə olunmadığından və yeni təhdidlərin yaranması səbəbindən Türkiyə “Yeni

Osmanlıçılıq”dan əsasən öz milli təhlükəsizlik maraqlarının təmininə yönəlmiş “Realpolitik” siyasətə keçməli oldu.

Türkiyənin “Strateji dərinlik” konsepsiyasından imtina edərək “Sərt güc” mexanizmlərinə müraciət etməsini aşağıdakı xarici və daxili faktorlarla izah etmək olar:

Xarici faktorlar:

- “Ərəb baharı”ndan sonra bölgədə cərəyan edən vətəndaş müharibələri fonunda bölgədaxili proseslərin dinamikasında dəyişikliklər;

- Regionda İŞİD, PYD/YPG və digər terror qruplaşmalarının fəallaşması;

- Regionun, ümumiyyətlə, geosiyasi və geoiqtisadi cəhətdən Türkiyə üçün mühüm əhəmiyyət kəsb etməsi;

- ABŞ, Rusiya və Çin kimi qlobal güclərin bölgədə fəallaşması və öz maraqlarını təmin etməyə çalışmaları;

- İran, İsrail, Misir və Səudiyyə Ərəbistanı kimi regional güclərlə Türkiyənin maraqlarının toqquşması.

Daxili faktorlar:

- Suriya münaqişəsi fonunda ölkəyə axan milyonlarla qaçqın Türkiyənin sosial-iqtisadi durumuna mənfi təsir göstərdi;

- Türkiyənin Suriyada İŞİD və PYD-YPG kimi qruplaşmalarla mübarizəsi fonunda ölkə daxilində ard-arda baş verən terror aktları dövlətin təhlükəsizliyinə böyük zərbələr vurdu;

- AKP daxilində Erdoğan-Davudoğlu arasında ziddiyyətlər sonuncunun istefa verməsi ilə nəticələndi;

- 2016-cı ilin 15 iyulunda Türkiyədə çevriliş cəhdi ölkədəki siyasi, sosial-iqtisadi həyatı iflic vəziyyətinə qoydu.

Türkiyəli mütəxəssis Hasan Kösebalabanın da qeyd etdiyi kimi, “Qonşularla sıfır problem” ideyası “Ərəb baharı”na kimi Türkiyədə müvəffəqiyyətlə tətbiq olundu. Türkiyə bu ərafədə İran və Suriya ilə, o cümlədən Balkan dövlətləri ilə münasibətlərini daha da inkişaf etdirdi [6, s.366]. Bundan sonrakı proseslər isə əks effekt verərək Türkiyənin region dövlətləri ilə münasibətlərində mənfi dinamika səbəb oldu. 2016-cı ilin 15 iyulunda baş verən qiyama cəhd isə nəinki Türkiyənin daxili siyasətində, eyni zamanda xarici siyasətində də böyük dəyişikliklər yaradan faktorlardan biri oldu. Övvəllər demokratiyanı yaymaqla, iqtisadi layihələrlə, regiondakı problemlərinin həllində aktiv iştirak etməklə

bölgədə nüfuz sahibi olmağı hədəf alan Türkiyə bu siyasi kursdan imtina edərək, ilk növbəti öz təhlükəsizliyinin qeydinə qalmaq məqsədilə yenidən öz daxilindəki problemlərin həllinə yönəlik siyasət yürütməyə başladı.

Nəticə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, Türkiyənin AKP dönəmində “Ərəb baharı”na qədərki Yaxın və Orta Şərq siyasəti əsasən Əhməd Davudoğlunun irəli sürdüyü “Strateji dərinlik” konsepsiyasına və bu konsepsiyanın təmin etdiyi alətlərə dayanırdı. Bu konsepsiyaya görə Türkiyənin coğrafi və tarixi dərinliyi “Soyuq müharibə”dən sonra beynəlxalq münasibətlərdə yaranan yeni dinamizm fonunda Türkiyənin daha fəal xarici siyasət yürütməsini zəruri edirdi. Konsepsiya Türkiyə xarici siyasətini “Qonşularla sıfır problem”, ritmik və proaktiv çoxölçülü siyasət kimi alətlərlə təmin etməklə bərabər, Türkiyənin bu yolla Yaxın və Orta Şərq, Balkanlar, Qafqaz və Mərkəzi Asiya regionlarında öz nüfuzunu artırma biləcəyini öngörürdü. “Yumşaq güc” mexanizmlərinə əsaslanan bu siyasətin əsasında demokratiya, etnik və mədəni dəyərlər və dini bağlar vasitəsilə Türkiyənin həmin bölgələrdə öz nüfuzunu artıracağı proqnozlaşdırılırdı. Strateji dərinliyə əsaslanan xarici siyasət müəyyən zaman kəsiyində Türkiyənin Orta Şərq regionunda nüfuzuna müsbət təsir etsə də, “Ərəb baharı”ndan sonrakı hadisələr fonunda regionda cərəyan edən hadisələr, regional və böyük güclərin geosiyasi mübarizəsi fonunda “Qonşularla sıfır problem” diplomatiyasının iflası uğraması və terror təhdidi səbəbindən Türkiyə öz milli təhlükəsizlik maraqlarını təmin etmək üçün bu siyasət kursundan vaz keçərək sərt güc mexanizmlərinə və Realpolitik siyasətin elementlərinə baş vurmali olmuşdur. Davudoğlunun təbirincə desək, “Strateji dərinlik” tezisində əsaslanan xarici siyasət kursu Türkiyəni 2023-cü ildə qonşularla heç bir problemi olmayan və dünyanın ən güclü on iqtisadiyyatından biri olan Avropa Birliyi ölkəsinə çevirməli olduğu halda Türkiyənin 2023-cü ildə bu strateji hədəflərdən heç birinə nail ola bilmədiyini qeyd etməliyik. Bununla belə, qeyd olunmalıdır ki, Türkiyə xarici siyasətində son illərdə baş verən bu transformasiya regional geosiyasi reallıqlar və Türkiyənin milli maraqları zərurətindən doğur və Türkiyənin Orta Şərq regionunda söz sahibi olan bir güc olması gerçəkliyini dəyişdirməmişdir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Aras Bülent. *Turkey and the Greater Middle East: Istanbul, Tasam Publications, 2004, 172 s*
2. Arbell Dan. *The US-Turkey –Israel Triangle. Washington: Brookings Institution press, 2014, 54 s*
3. Arı T.A. *Geçmişten Günümüze ORTA DOĞU: Siyaset, Savaş ve Diplomasi. İstanbul: ALFA Basım Yayım Dağıtım Ltd.Şti, 2004, 876 s*
4. Davutoğlu A.M. *Stratejik Derinlik: İstanbul, Küre Yayınları, 2001, 584 s.*
5. Görgen, Ahmet. *The Development of Civil Society and the Women's Rights Movements in Türkiye. Zeynep B. Dalaman and Suat Dönmez (eds.): Women in a Global World, Edition III: Empowerment and Challenges. Pp. 47-54. London: Transnational Press london. ISBN: 9781801352185, 2023*
6. Kösebalaban H. *Türk Dış Politikası, Ankara: BigBang Yayınları, 2014, 432 s.*
7. Robins Philip. *Turkey and the Middle East. London: The Royal institute of International Affairs and Pinter Publishers, 1991, 130 s.*
8. Yeşiltaş M. "Turkey's Quest for a 'New International Order': The Discourse of Civilization and the Politics of Restoration", *Perceptions, Vol. XIX Issue 4 (2014), pp. 43-76.*
9. https://orsam.org.tr//d_hbanaliz/5tarik_9.pdf
10. https://cejiss.org/images/issue_articles/2018-volume-12-issue-3/02-lami.pdf
11. https://www.academia.edu/3477050/The_Davutoglu_doctrine_and_Turkish_foreign_policy

XÜLASƏ

Türkiyənin AKP dönəmində "Ərəb baharı"na qədərki Yaxın və Orta Şərq siyasəti əsasən Əhməd Davudoğlunun irəli sürdüyü "Strateji dərinlik" konsepsiyasına və bu konsepsiyanın təmin etdiyi alətlərə dayanırdı. Bu konsepsiyaya görə, Türkiyənin coğrafi və tarixi dərinliyi "Soyuq müharibə"dən sonra beynəlxalq münasibətlərdə yaranan yeni dinamizm fonunda Türkiyənin daha fəal xarici siyasət yürütməsini zəruri edirdi. Konsepsiya Türkiyə xarici siyasətini "Qonşularla sıfır problem", ritmik və proaktiv çoxölçülü siyasət kimi alətlərlə təmin etməklə bərabər, Türkiyənin bu yolla Yaxın və Orta Şərq, Balkanlar, Qafqaz və Mərkəzi Asiya regionlarında öz nüfuzunu artırma biləcəyini öngörürdü. "Yumşaq güc" mexanizmlərinə əsaslanan bu siyasətin əsasında demokratiya, etnik və mədəni dəyərlər və dini bağlar vasitəsilə Türkiyənin həmin bölgələrdə öz nüfuzu-

nu artıracağı proqnozlaşdırılırdı. Strateji dərinliyə əsaslanan xarici siyasət müəyyən zaman kəsiyində Türkiyənin Orta Şərq regionunda nüfuzuna müsbət təsir etsə də, "Ərəb baharı"ndan sonrakı proseslər nəticəsində regionda cərəyan edən hadisələr, regional və böyük güclərin geosiyasi mübarizəsi fonunda "Qonşularla sıfır problem" diplomatiyasının iflası uğraması və terror təhdidi səbəbindən Türkiyə öz milli təhlükəsizlik maraqlarını təmin etmək üçün bu siyasət kursunu tərk edərək sərt güc mexanizmlərinə və Realpolitik siyasətin elementlərinə baş vurmaları olmuşdur. Məqalədə "Strateji dərinlik" konsepsiyasının əsas müddəaları və onların Türkiyənin müasir Yaxın və Orta Şərq siyasətini hansı formada şəkilləndirməsi, o cümlədən Türkiyənin "Ərəb baharı"ndan sonra bu konsepsiyadan imtinasının səbəbləri araşdırılmış, "Strateji dərinlik"dən Türkiyənin hazırkı Yaxın və Orta Şərq siyasəti xəttinə keçidin başlıca aspektləri təhlil edilmişdir.

Açar sözlər: *Strateji dərinlik, Yaxın və Orta Şərq, Yeni Osmanlıçılıq, realpolitik, yumşaq güc, sərt güc, "Qonşularla sıfır problem" siyasəti, ritmik diplomatiya.*

РЕЗИЮМЕ

В период правления ПСР политика Турции на Ближнем и Ближнем Востоке до «арабской весны» в основном основывалась на концепции «стратегической глубины», выдвинутой Ахметом Давутоглу, и инструментах, предоставляемых этой концепцией. Согласно этой концепции, географическая и историческая глубина Турции обусловила необходимость проведения Турцией более активной внешней политики на фоне нового динамизма, возникшего в международных отношениях после «холодной войны». Концепция предусматривала, что Турция может увеличить свое влияние в регионах Ближнего и Среднего Востока, Балкан, Кавказа и Центральной Азии, обеспечивая при этом внешнюю политику Турции такими инструментами, как «нулевые проблемы с соседями», ритмичная и активная многомерная политика. На основе этой политики, основанной на механизмах мягкой силы, прогнозировалось, что Турция увеличит свое влияние в этих регионах посредством демократии, этнических и культурных ценностей и религиозных связей. Хотя внешняя политика, основанная на стратегической глубине, в течение определенно-

го периода времени оказывала положительное влияние на влияние Турции в ближневосточном регионе, из-за событий, разворачивающихся в регионе после «арабской весны», краха дипломатии «нулевых проблем с соседями» и угроза терроризма на фоне геополитической борьбы региональных и великих держав, чтобы обеспечить интересы безопасности, ему пришлось отказаться от этого политического курса и прибегнуть к механизмам жесткой силы и элементам Реалполитики. В статье анализируются основные положения концепции «стратегической глубины» и то, как они формируют современную ближневосточную политику Турции, в том числе причины отказа Турции от этой концепции, особенно после «арабской весны», включая основные аспекты перехода от «стратегической глубины» к современной ближневосточной политике Турции.

Ключевые слова: *Стратегическая глубина, Ближний и Средний Восток, неоосманизм, реалполитик, мягкая сила, жесткая сила, Политика «Нулевых проблем с соседями», ритмичная дипломатия.*

SUMMARY

During the AKP period, Turkey's policy in the Near and Middle East before the Arab Spring was mainly based on the concept of "Strategic depth" put forward by Ahmet Davutoğlu and the tools provided by this concept. According to this concept, Turkey's geographic and historical depth made it necessary for Turkey to pursue a more active foreign policy against the backdrop of the new dynamism that emerged in international relations after the Cold War. The concept envisaged that Turkey could increase its influence in the regions of the Near and Middle East, the Balkans, the Caucasus and Central Asia, while providing Turkish foreign policy with tools such as "zero problems with neighbors", a rhythmic and proactive multidimensional policy. Based on these policies and soft power mechanisms, Turkey was predicted to increase its influence in these regions through democracy, ethnic and cultural values, and religious ties. Although a foreign policy based on the Strategic depth has had a positive impact on Turkey's influence in the Middle East region over a period of time, due to the events unfolding in the region after the Arab Spring, the collapse of "zero problems with ne-

ighbors" diplomacy and the threat of terrorism against the background of the geopolitical struggle of regional and great powers, in order to ensure security interests, he had to abandon this political course and resort to the mechanisms of hard power and elements of "Realpolitik". The article analyzes the main arguments of the concept of "Strategic depth" and how they shaped Turkey's modern Middle East policy, as well as the reasons for Turkey's abandonment of this concept, especially after the Arab Spring, including the main aspects of the transition from the "Strategic depth" to the modern Middle East policy of Turkey which is based on mainly "Realpolitik".

Key words: *Strategic depth, Near and Middle East, Neo-Ottomanism, Realpolitik, Soft power, Hard power, "Zero problems with neighbors" policy, Rhythmic diplomacy.*